

דין היסח הדעת בציץ

.א.

במסכת מנחות (לו:): מובא:

אמר רבה בר רב הונא: חייב אדם למשמש בתפילין בכל שעה קל וחומר מציץ, ומה ציץ שאין בו אלא אזכרה אחת אמרה תורה 'והיה על מצחו תמיד' (שמות כ"ח, לח) שלא תסיח דעתו ממנו, תפילין שיש בהן אזכרות הרבה על אחת כמה וכמה.

והנה לגבי תפילין פסק הרמב"ם כפשט הגמרא שדינם נלמד מציץ. וזו לשונו:

חייב אדם למשמש בתפילין כל זמן שהם עליו שלא יסיח דעתו מהם אפילו רגע אחד, שקדושתן קדושה מקדושת הציץ, שהציץ אין בו אלא שם אחד ואלו יש בהם אחד ועשרים שם של יו"ד ה"א בשל ראש וכמותן בשל יד (הלכות תפילין פ"ד הי"ד).

לאור זאת עולה התמיהה, מדוע בהלכות כלי המקדש הרמב"ם לא פסק דין זה גם ביחס לציץ, הן לגבי משמוש והן לגבי איסור היסח הדעת.¹

1 לכאורה היה ניתן ליישב את דברי הרמב"ם בדרך הבאה. במשנה בסוטה (לח.) מובאת מחלוקת תנאים ביחס לברכת הכהנים שבמקדש: "במדינה כהנים נושאים את ידיהן כנגד כתפיהן ובמקדש על גבי ראשיהן חוץ מכהן גדול שאינו מגביה ידיו למעלה מן הציץ. רבי יהודה אומר אף כהן גדול מגביה ידיו למעלה מן הציץ, שנאמר 'וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם'." ובספר "באר שבע" לרבי יששכר בער איילינבורג זצ"ל הסיק שדין זה קיים רק בציץ ולא בתפילין (ועל כן אין הגבלה לכהן הדיוט להרים ידיו מעל התפילין). אם כן ניתן לומר שהגמרא שמחייבת משמוש בציץ היא אליבא דרבי יהודה ואילו הרמב"ם שפסק (בהל' נשיאת כפיים פ"ד ה"ט) שאין לכהן הגדול להרים את ידיו למעלה מן הציץ, הביא דין זה רק בתפילין שכן בציץ אין להגביה ידיו. אולם לא ניתן לקבל יישוב זה, שכן האיסור בציץ הוא להגביה את הידיים למעלה משמו של הקב"ה החרוט בציץ (ראה בדברי רש"י על משנה בסוטה), והכהן יכול היה לקיים את הדין על ידי משמוש בתחתית הציץ. ואף אם נבין שהאיסור הוא על כל הציץ, קשה לומר שהגמרא הביאה את דין המשמוש בציץ רק אליבא דרבי יהודה שהוא דעת יחיד. כמו כן אם לרבנו הרמב"ם דין זה לא קיים בציץ, אז מניין הוא יתקיים בתפילין – והלא כל המקור לכאורה הוא רק מהציץ? מאותה סיבה גם לא ניתן להסביר שהדין בציץ הוא רק למאן דאמר "טומאה הותרה בציבור", כפי שניתן להסיק מהסוגיא ביומא (ז:), כאשר למאן דאמר "טומאה דחווה בציבור" (כפי שנפסק להלכה) אין דין זה ועל כן לא הרמב"ם הביאו.

ב.

בדברי רבנו שמחה (מובא בשטמ"ק שעל הגמרא במנחות) מצינו קושיה ותיורין:

כיוון תפילין בעו כוונה, איך יכול להתפלל או לקרוא קריאת שמע, דהא אינהו נמי בעי כוונה?

ותירץ דהעוסק במצווה פטור מן המצווה, כיוון דאי אפשר לו לקיים שניהם ביחד.

אולם לכאורה קשה לקבל את הדברים, שהרי מסתבר שדרישת רבותינו לכוונה בקריאת שמע² עמדה לנגד עיניו של עולא באומרו "כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו" (ברכות יד:).³ ואם כך, לא מובן תירוצו של רבנו שמחה שלפיו בזמן קריאת שמע, שהנו מלכתחילה הזמן המיועד ביותר לתפילין,⁴ יש צורך בפטור מכוונה בתפילין,⁵ וצ"ע.

אלא שמוכרחים אנו לומר שדין הגמרא קיים בין למאן דאמר טומאה הותרה בציבור ובין למאן דאמר טומאה דחוייה בציבור, כפי שהסיק השאגת אריה בסימן ל"ח.

2 לפי השיטות השונות – עיין ברכות יג. .

3 ייתכן שניתן להסביר בשיטת רבנו שמחה שהצורך בהנחת תפילין בעת קריאת שמע הנו דין בקריאת שמע ולא דין בתפילין, ועל כן אין הכרח שדווקא אז תהיה כוונה בתפילין. אדם הקורא את שמע ללא התפילין פוגם בכך באמירת "וקשרתם לאות על ידך", ועל כן הוא "כאילו מעיד עדות שקר בעצמו". מכל מקום, הרמב"ם פסק את דברי עולא בהלכות תפילין (פ"ד הל' כ"ו) ולא בהלכות קריאת שמע, מכאן שלדעתו זהו דין בתפילין דווקא. לפיכך לשיטתו לא יכול להיות שדווקא בזמן קריאת שמע תהיה הקלה בהלכות תפילין, ואם כן הרי שהוא בהכרח חולק על הגדרת רבנו שמחה. רש"י בגמרא בברכות פירש את דברי עולא "מעיד עדות שקר בעצמו" כלפי הקב"ה. לאור זאת ניתן לומר, שלפי פירוש רש"י עולא ורבי יוחנן נחלקו בגמרא במחלוקתם של רבנו שמחה (כפי שהצענו להבינו) והרמב"ם. רבי יוחנן דימה שם את הקורא קריאת שמע ללא תפילין למקריב קרבן ללא מנחה. ומסביר רש"י: "אף הקורא ואינו מקיים (=את הנחת התפילין הכתובה בפסוקי קריאת שמע) אינו גומר את המצווה". לפי הבנת רש"י, בעוד שבדימוי של עולא ישנה התכחשות של האדם לציווי הבורא במצוות התפילין, הרי שלפי רבי יוחנן מדובר על חוסר השלמה של קיום מצוות קריאת שמע. הרמב"ם שפסק שזהו דין בתפילין לא בכדי ציטט רק את דברי עולא.

4 האר"י הקדוש (שער הכוונות, ענין תפילין דרוש ה') הכריע שדין זה קיים אף בתפילה, זולת בשמונה עשרה ובתלמוד תורה. על כן היו שכתבו את המילה "תפילין" בצד דפי הסיודור על מנת שבזמן התפילה לא יסיחו מהם את דעתם – ראה "בן איש חי" שנה ראשונה, חיי שרה י"ז, וכן בכף החיים אר"ח סי' כ"ח ס"ק א'. חיוב הכוונה בתפילין בקריאת שמע מיישב את

כמו כן קיים קושי בעצם הדין שלפיו אין להסיח כלל את הדעת מהתפילין ומן הציץ. שכן, לפי הברייתא המובאת בגמרא בסוכה (כו.) "ישן אדם שנת ארעי בתפילין אבל לא שנת קבע". רבי יוחנן שם דורש אמנם שהישן שנת ארעי בתפילין יניח ראשו בין ברכיו על מנת שלא יבוא לידי שנת קבע, ומכל מקום אין שם כל הסתייגות מעצם העובדה שבזמן שנת הארעי האדם מסיח דעתו מהתפילין. מתוך כך פסק רבנו יונה:

...דודאי היסח הדעת לא הוי אלא כשעומד בקלות ראש ובשחוק, אבל כשעומד ביראה ומתעסק בצרכיו אף על פי שעוסק באימנותו ובצרכיו ואין דעתו עליהם ממש, לא נקרא זה היסח הדעת.⁶

לפי שיטתו של רבנו יונה סרה גם קושייתו של רבנו שמחה מכך שלכאורה אי אפשר לקיים דין זה בזמן התפילה. שכן אדרבא, כל מהותו של הדין היא מניעת קלות ראש בתפילין וביציץ, כאשר התפילה והכוונה בה באים מתוך כובד ראש.⁷

אמנם הבנת רבנו יונה קשה לכאורה מדברי הגמרא במסכת שבת (יב.):

תני דבי רבי ישמעאל יוצא אדם בתפילין בערב שבת עם חשיכה. מאי טעמא? כיוון דאמר רבה בר רב הונא חייב אדם למשמש בתפילין כל שעה קל וחומר מצייץ... הילכך מדכר דכיר להו.

לאור זאת משמע שהאדם צריך לא רק להימנע מקלות ראש בעודו לובש תפילין או ציץ, אלא אף להיות מודע לכך שהם עליו. אחרת לא מובן ההיתר לצאת בהם בערב שבת עם חשיכה – שהרי אף אם האדם לא יקל ראשו, במידה וישכח מהתפילין ישנו חשש שיצא אתם בשבת לרשות הרבים.

אכן פשוט הגמרא הוא שיש למשמש בתפילין, ולא רק להיות שקוע בכובד ראש כל זמן שהם עליו. כך פוסק הרמב"ם:

הקושיא מהגמרא בברכות על שיטה זו אך מחריף את קושית רבנו שמחה כיצד יכוון בקריאת שמע באופן שכזה, וכן בכל שאר התפילה זולת שמונה עשרה.

5 וכן פסק במשנה ברורה שלא קיים פטור בזמן קריאת שמע, אלא שאין צורך כלל בכוונה בתפילין בזמן זה (סי' מ"ד ס"ק ג'). פסק זה הוא על פי שיטת ה"אור זרוע" שיובא להלן.

6 מובא בחיבור תלמידיו על מסכת ברכות (דף יד: מדפי הר"ף ד"ה "ולא").

7 ראה ברכות ל: .

מותר לצאת בתפילין ערב שבת עם חשיכה הואיל וחייב אדם למשמש בתפיליו בכל
עת אינו שוכחן (הלכות שבת פ"ט הכ"ו).

לענ"ד על סמך גמרא זו יש לדחות גם את הפיתרון שהציע בעל ה"שאגת אריה" (סי'
מ'). לדעתו, באמת כל היסח דעת אסור, כאשר הסיבה לכך שהגמרא בסוכה מתירה
שנת ארעי היא משום ששינה כזו אינה מוגדרת כהיסח הדעת. בהמשך הגמרא שם
מובא:

וכמה שנת עראי? תני רמי בר יחזקאל כדי הילוך מאה אמה.

על סמך זה טוען ה"שאגת אריה" שעל האדם למשמש בתפילין מדי פרק זמן זה,
ובשאר הזמן הוא יכול להתרכז בתפילה או בלימוד.

אולם הדבר קשה – הרי הגמרא לא הגבילה את פרק הזמן קודם כניסת השבת
שבו מותר לצאת עם התפילין, ואם באמת ניתן לשכוח מהתפילין לפרק זמן של כדי
הילוך מאה אמה, הרי שבזמן זה האדם יוכל לצאת לרשות הרבים כאשר תיכנס
השבת. ואם נאמר שכוונת ה"שאגת אריה" היא שיש למשמש בתפילין בכל רגע ממש
על מנת שלא יגיע לידי הסחת דעת למשך שיעור של כדי הילוך מאה אמה, הרי שאז
האדם אמנם לא יבוא לידי הוצאת התפילין בשבת, אך חוזרת למקומה קושיית רבנו
שמחה, שבצורה כזו אי אפשר להתכוון בתפילה ובלימוד. למעשה גם אם לא נאמר כך,
הרי שלפי שיטתו של ה"שאגת אריה", שאלת רבנו שמחה רק מצטמצמת ולא נפתרת,
שכן גם הדרישה להיזכר בתפילין מדי פרק זמן נתון באמצע התפילה מפריעה לכוונה.⁸

והנה לכאורה דעת הרמב"ן היא בניגוד לרבנו יונה שאסר רק את קלות הראש
בתפילין. הטור (י"ד סי' שפ"ח) הביא את דברי הרמב"ן מספרו "תורת האדם" וז"ל:

ומיבעיא ליה לאבל לאותוביה דעתיה ולכווני לביה לתפילין שלא יסיח דעתו מהם
הלכך מנח להו בישוב דעתו, אבל בשעת הספד ובכי לא מנח להו.

הרמב"ן אוסר על האבל להניח תפילין בשעת ההספד אף על פי שבאותו זמן האבל
מרוכז בהספד ולא בא לידי קלות ראש, זאת מכיוון שאינו מרוכז בתפילין עצמם. לאור
זאת הקשה ה"שאגת אריה" (סימן ל"ט): כיצד הטור שפסק באו"ח סי' מ"ד כרבנו יונה

8 כמו כן, לגבי עצם ההגדרה של שנת ארעי כ'כדי הילוך מאה אמה', הרי שלא ברור כלל
שהגדרה זו נפסקה להלכה בגמרא בסוכה – ראה כסף משנה הל' תפילין פ"ד הט"ו.

(וזו לשונו: "ולא חשיב היסח הדעת אלא כשהוא עומד בשחוק ובקלות ראש"), פסק בהלכות אבלות שביורה דעה כדעת הרמב"ן?

וה"שאגת אריה" תירץ לשיטת הטור (הוא עצמו לא סבר כך) שתיקנו לא להסיח דעתו כלל שמא יבוא לידי קלות ראש, וכן משמע בערוך השולחן (או"ח סי' כ"ח, א'-ב.). ועדיין הדבר קשה, שכן האבל טרוד בהספד ולא נראה שישנו חשש שיבוא לידי קלות ראש, ואף על פי כן הרמב"ן פסק לאיסור.

ג.

לענ"ד ניתן להסיק יסוד עקרוני מתוך העובדה שהטור פסק גם כרבנו יונה וגם כרמב"ן, ובכך לשוב לפסק הרמב"ם ביחס לציץ וליתן בו טעם חדש.

על בסיס מה שראינו לעיל, ניתן לדבר על שתי הגדרות ל"היסח הדעת":

1. מצב שבו המניח עושה פעולה המנוגדת למהות כלי הקודש אשר עליו (כגון קלות ראש).

2. מצב שבו המניח שוכח כי נמצאים עליו כלי קודש.⁹

את שתי ההגדרות הללו ביחס לתפילין ניתן לראות, למשל, בדבריו הבאים של האור זרוע:

הלכך צריך אדם כשהוא לבוש תפילין לזכור שתפילין עליו ולא להסיח דעתו מהם שלא יישן בהם... כי מחמת שזוכר שנושא שם הנכבד עליו אינו בא לידי קלות ראש, ותופס יראת שמים בלבו... הלכך כשאדם מכויץ לבו בתפילתו או בהלכה שלו אין זה היסח הדעת דכש"כ איכא יראת ה' (סימן תקפ"ה).

בדברי האור זרוע אנו רואים גם שאין לשכוח את התפילין אף על פי שלא נוהג בקלות ראש, וגם שאין להקל ראש כאשר התפילין עליו. הטור הרחיב ודרש שגם אם אין חשש שהאדם יבוא לידי קלות ראש (כבהספד), אף על פי כן עליו להיות מודע לכך שתפילין עליו.

⁹ לפיכך בתפילין עדיין ישנו איסור להסיח דעתו מהם אף בשעת עבודת כהן בבית המקדש (על אף שאין שם חשש לקלות ראש), ומשום כך הוא פטור מהם בזמן העבודה (זבחים יט. ונפסק ברמב"ם בהל' תפילין פ"ד ה"ג). אך דין זה בוודאי שלא קיים בציץ שנדרש לעבודת הכהן על אף השתקעותו המוחלטת בעבודת הקודש.

כאמור, הטור פסק את שתי ההגדרות של היסח הדעת, ועל כן יש לומר כי שתי ההגדרות נכונות ונדרשות בתפילין (כפי שראינו בדברי האור זרוע). לעומת זאת, אין הכרח לומר כי שתי ההגדרות הנ"ל נדרשות גם ביחס לציץ.

באשר להגדרה השנייה, מסתבר שאין הכוונה שעל האדם לחשוב על התפילין/ציץ בכל רגע נתון. לענ"ד, בדברם על "היסח הדעת" כוונת חז"ל היא לחוסר מודעות מוחלטת.¹⁰ לפיכך, גם בענייננו הדרישה היא שלא להגיע למצב שבו במידה וישאל היכן תפיליו לא ידע לומר שהם עליו. ושמה זוהי כוונת רבנו יונה בדבריו: "ואף על פי שאין דעתו עליהם ממש לא נקרא זה היסח הדעת".

כפי שראינו, איסור היסח דעת בתפילין נלמד מן הציץ. אולם מסתבר שמבין שתי ההגדרות שהבאנו להיסח הדעת, בציץ קיימת רק הדרישה הראשונה – שהכהן הלושב את הציץ לא יבצע פעילות המנוגדת למהותו של הציץ. במילים אחרות, כל שנדרש מהכהן הוא להיות משועבד לקדושה ולעבודה, בדומה לשיטת ר' יונה לגבי תפילין שהמניח יכול להיות מרוכז בלימוד, בתפילה ואף בעניינים אחרים כל עוד לא מדובר בקלות ראש.

ד.

כך אומרת המשנה בסנהדרין (יח.) ביחס לכהן גדול:

מת לו מת, אינו יוצא אחר המיטה אלא הן נכסין והוא נגלה, הן נגלין והוא נכסה. ויוצא עמהן עד פתח שער העיר, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר אינו יוצא מן המקדש משום שנאמר 'ומן המקדש לא יצא'.

הגמרא שם מבארת בדעת רבי יהודה שאין הוא סומך על ההיכר של "הן נכסין והוא נגלה", שכן "אגב מרריה דילמא מקרי ואתי ונגע". והנה לכאורה הסבר זה הנו מיותר, שהרי לדעת רבי יהודה קיים פסוק מפורש "ומן המקדש לא יצא", ומדוע יש צורך ליישב את דעתו? אלא שנראה שגם לרבי יהודה משמעות הפסוק היא שהכהן הגדול צריך להיות בקדושתו ולא לסור ממנה, והמחלוקת לגבי לויית המת היא באשר

¹⁰ ניתן לראות את המשמעות הזו של "היסח הדעת" בדברי הגמרא במסכת סנהדרין (צז.): "אין בן דוד בא... עד שייתאשו מן הגאולה שנאמר 'ואפס עצור ועזוב' כביכול אין עוזר וסומך לישראל. כי הא דרבי זירא כי הוה משכח רבנן דמעסקי ביה, אמר להו במטותא בעינא מנייכו לא תדחוקה דתנינא ג' באין בהיסח הדעת אלו הן משיח מציאה ועקרב". בדברים אלו, היסח דעת פירושו ייאוש וחוסר עיסוק ומודעות.

ליישום.¹¹ אם כן, ר' יהודה הביא כאן את הפסוק מכיוון שבמקרה זה, לדעתו, היישום הוא על פי משמעות הפשט שלו.

הפרשתו המוחלטת של הכהן הגדול לענייני הקודש באה לידי ביטוי גם בדבריו הבאים של הרמב"ם:

ובית יהיה לו מוכן במקדש והוא הנקרא לשכת כהן גדול. ותפארתו וכבודו שיהא יושב במקדש כל היום ולא יצא אלא לביתו בלבד בלילה או שעה או שתיים ביום, ויהא ביתו בירושלים ואינו זו משם (הל' כלי המקדש פ"ה ה"ז).

למה התכוון הרמב"ם באומרו שמציאות של התרכזות בעבודת המקדש היא "תפארתו וכבודו" של הכהן הגדול? בפשטות, בדבריו אלה הרמב"ם רומז ללשון הפסוק:

ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך **לכבוד ולתפארת** (שמות כ"ח, ב).

אם כן, ייחודו המוחלט של הכהן הגדול לקודש בא לו בזכות בגדי הקודש. אולם, כפי שנראה מיד, מסתבר שמתוך כל בגדי הקודש, הציץ הוא זה שגורם לכך באופן ספציפי.

לעיל ראינו שהתנאים לומדים את הדינים המיוחדים החלים על הכהן הגדול מלשון הפסוק בויקרא. נראה את הפסוק בשלמותו:

ומן המקדש לא יצא ולא יחלל את מקדש אלוהיו, כי נזר שמן משחת אלוהיו עליו אני ה' (ויקרא כ"א, י"ב).

ה"נזר" שמדובר עליו הוא הציץ, על פי לשון הפסוק בשמות (ל"ט, ל): "ויעשו את **ציץ נזר הקודש** זהב טהור". תפקידו של הציץ כמייחד ומקדש את הכהן הגדול מפורש בדברי המדרש על הפסוק בויקרא:

כי שמן משחת אלוהיו עליו – אין לי אלא משוח בשמן המשחה, מרובה בגדים מנין? ת"ל כי נזר שמן משחת אלוהיו עליו אני ה', להגיד מה גרם. (ספרא אמור א', ו')

אם כן, קדושתו של הכהן הגדול מתבטאת במסירות מלאה לעבודת המקדש, כאשר עניין זה מסומל על ידי הציץ. על סמך זה ניתן להבין את הקל וחומר שהגמרא במנחות עושה מן הציץ תפילין. אם הציץ שאין בו אלא אזכרה אחת מייחד את לובשו לעבודת ה', כל שכן שעל האדם הלובש תפילין להיות מסור רק לעבודת ה'.

11 וכן מפורש בתוספות חכמי אנגליה שם, שכתבו "דאיהו רבי יהודה נמי סבירא ליה מקדושתו לא יצא". כך ביארו גם הרש"ש ובעל הערוך לנר בחידושיהם שם.

ובהתאם לכך לנהוג ביראת שמים ולהימנע מהקלת ראש. כך מוסבר איסור היסח דעת על פי שיטת רבנו יונה, לפיה הכוונה היא להתנהגות בקלות ראש.

ה.

אולם שלא כדין הציץ דין התפילין שהוא ציווי המופנה כלפי כל אדם. לפיכך חכמים תיקנו (ללא קשר לקל וחומר!) שיש למשמש בתפילין.¹² באמת תקנה זו נוגעת רק לתפילין: "חייב אדם למשמש בתפיליו", ועל כן הרמב"ם לא הזכיר משמוש בציץ.¹³

כתוצאה מתקנה זו נאסר על האדם לשכוח שהתפילין עליו. אם כן דברי הרמב"ם בהלכות תפילה "שלא יסיח דעתו מהם אפילו רגע אחד", משמעותם שעל האדם לדעת בכל עת שהתפילין עליו. אין פירושו של דבר שיש לחשוב עליהם כל הזמן, שאם כן שבה קושית רבנו שמחה כיצד ניתן להתכוון בתפילה ובשאר מעשיו. כך יש להבין גם את דברי הרמב"ם בהל' שבת שראינו לעיל: "הואיל וחייב אדם למשמש בתפיליו בכל עת אינו שוכח", או כלשון הגמ' "מידכר דכיר לה".

במקרה שהאדם ישן שינת עראי כאשר ראשו בין ברכיו, אזי לכשיתעורר מיד יידע שהתפילין עליו (שאם לא כן לא היה ישן בצורה שכזו). דרישה זו היא חלק מן ההגדרה, לפיה המניח תפילין יידע להשיב באם יישאל היכן תפיליו. אך כאמור, האדם לא נדרש לחשוב עליהם בכל רגע אלא רק לא להסיח דעתו מהם.

אכן לפי הסבר זה אין סתירה בין דברי הטור שאין להתלוצץ ולהקל ראש בעת שמניח תפילין, לבין פסיקתו שאין להספיד בזמן שתפילין עליו. בעת ההספד, אף על פי שהיסח הדעת של קלות הראש לא קיים, כיוון שדעתו נסחפת אחר רגשותיו, האדם עלול לשכוח שתפילין עליו. אם כן, שני הפסקים של הטור מכוונים כנגד שני הסוגים של היסח דעת שהזכרנו.¹⁴

12 הקל וחומר לא התייחס למשמוש אלא רק להיסח הדעת: "אמרה תורה על מצחו תמיד שלא יסיח דעתו ממנו, תפילין... על אחת כמה וכמה". כך הבין גם הב"ח (או"ח סי' כ"ח ד"ה "וימשמש") שכתב: "ואיכא למידק דמקרא לא שמעינן אלא שלא יסיח דעתו מהם, אבל שימשמש בהם כל שעה לא שמענן".

13 באשר לאיסור היסח הדעת מן הציץ, מסתבר שהדבר כלול בפסקו של הרמב"ם ביחס להתמסרות לעבודת הקודש, כפי שראינו לעיל.

14 נראה שיסוד זה, לפיו בציץ נדרשת רק התמדה וריכוז בעבודת המקדש, מצוי כבר בדברי ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק זצ"ל בעניין תפילין. ב'אור שמח' (הל' תפילין פ"ד הי"ז) הוא דימה

1.

תפיסה זו, לפיה תפקיד הציץ הוא קידוש הכהן הגדול לעבודת ה', יכולה לשפוך אור על מחלוקת תנאים נוספת ביחס לציץ.

שנינו בברייתא:

ציץ דומה כמין טס של זהב ורחב ב' אצבעות ומוקף מאוזן לאוזן וכתוב עליו ב' שיטין יו"ד ה"א מלמטה וקדש למ"ד מלמטה, ואמר רבי אליעזר בר' יוסי אני ראיתיו ברומי וכתוב עליו קדש לה' בשיטה אחת (סוכה ה.).

התוספות שם (ד"ה "קדש") נתקשו בהבנת דברי תנא קמא – והלא לכאורה אין זו דרך קריאה! על כן ביארו התוס' כי שמו של הקב"ה היה כתוב לא ממש מעל "קדש ל" ששבשורה התחתונה אלא ש"קדש ל" נכתב בשורה התחתונה אך מצד ימין, ואילו שמו של הקב"ה היה מלמעלה מצד שמאל. כך אף לשיטת תנא קמא ניתן היה לקרוא את תוכן הכתוב בציץ.

אמנם בירושלמי (יומא פ"ד ה"א) דעת תנא קמא מוסברת לכאורה בדרך שונה. זו לשון הירושלמי:

ציץ היה כתוב עליו קדש לה', קדש מלמטן ושם מלמעלן כמלך שהוא יושב על קתדרון שלו... אמר ר"א בי ר' יוסי אני ראיתיו ברומי ולא היה כתוב עליו אלא שיטה אחת קדש לה'.

בפשטות לא משמע כאן כדעת התוספות, שכן לפי הירושלמי שמו של הקב"ה רוכב על גבי המילה "קדש" ולא עומד משמאלו בשורה שמעליו.¹⁵ כך גם פסק הרמב"ם (הל' כלי המקדש פ"ט ה"א):

וכותב עליו שני שיטין קדש לה' קדש מלמטה לה'¹⁶ מלמעלה.

כניסה לבית הכסא שבאותו זמן לדברי הגמרא, למאן דאמר ש"רק בעודו עליו מרצה", לא ייתכן לומר שהציץ מרצה, להיסח הדעת מעבודת המקדש. וזה לשונו: "וכל המטיל מים טעון קידוש ידיים ורגליים משום היסח הדעת מעבודה". אם כן בהבחנה שעשינו לעיל זכינו גם לכוון לדעתו של ה"אור שמח".

15 ועיין בקרבן העדה שם שמבאר גם את הירושלמי על פי התוספות ומסביר שהמשל לרכיבה מתייחס רק לשורה העליונה והתחתונה, ולא היה בכוונת הירושלמי לומר שהשם נמצא ממש על גבי המילה "קדש". לענ"ד ביאור זה בדברי הירושלמי קשה, שכן בפשטות המשל מתייחס למציאות שהיושב נמצא מעל הקתדרון.

לאור דברים אלו חוזרת וניעורה שאלת התוספות – והלא אין זו דרך קריאה?

נראה שהתשובה מצויה בדברי הריטב"א בחידושו על הסוגיא בסוכה (ד"ה "ונילף מציץ). כך מבאר הריטב"א את שיטת הירושלמי:

שלא היו צריכין להיות נהגין [המילים הכתובות בציץ] וכולן שמות קודש הם וידוע לבעלי האמת.

נראה שאת הסברו של הריטב"א יש להבין כך – **הציץ הנו בעל קדושה עצמית** שאיננה באה למען בני האדם שיוכלו לקרוא את המילים הכתובות עליו, ועל כן עצם הכיתוב בציץ פועל את פעולתו על הכהן.¹⁷

הרמב"ם כאמור פסק כתנא קמא אך מאידך לא יכול היה להתעלם מדעת ר"א ברבי יוסי, שכן הלה העיד שראה ברומי את הציץ והכיתוב מופיע בו בשורה אחת.¹⁸

ועל כן הוסיף הרמב"ם וכתב:

ואם כתבו בשיטה אחת כשר ופעמים כתבוהו בשיטה אחת (שם).

והנה על דבריו המתבקשים של הרמב"ם לאור הירושלמי מחד ולאור עדותו של ר"א בר"י מאידך יש לשאול – מדוע ולצורך מה היו פעמים שכתבו את הציץ בשורה אחת?¹⁹

16 ביחס לאות למ"ד, האם היא למטה או למעלה, הרי שהדבר תלוי בגרסאות. בסוגיא המקבילה (שבת סג: וראה ברש"י שם) גרס ה'כסף משנה' "קדש" למטה "לה" מלמעלה, וכן משמע בפשטות מהירושלמי שהובא לעיל.

17 לאור ההבנה כי הציץ הנו בעל קדושה עצמית כחפצא של קודש, ואין קדושתו באה מצד האדם הרואה את תוכנו, תתורץ גם קושיית התוספות ביומא (ח. ד"ה "ומה"). התוספות שם הקשו כיצד למדה הגמרא את איסור היסח הדעת בתפילין בקל וחומר מציץ, והלא בציץ שמו של הקב"ה גלוי (והבינו התוספות שאם כן קדושתו חמורה) ואילו בתפילין השמות חבויים בתוך הבתים? אמנם לדברינו, שאין הציץ קדוש מצד קריאת בני האדם את תוכנו, אם כן לא גילוי השם שבציץ הוא המחייב באיסור היסח הדעת אלא עצם המציאות של שם הקודש הכתוב עליו. על כן ניתן ללמוד מציץ ק"ו לתפילין אשר כתובות בו אזכרות רבות של שמות קודש.

18 להבנת התוספות אין כל קושי בעדות זו, שכן לשיטתם אף לדעת ת"ק הכיתוב, על אף הפרשי הגובה, היה בשורה מאוזנת מימין לשמאל. לפיכך מן הצד ניתן היה לקרוא זאת כשורה אחת, וניתן לומר שזה מה שראה ר"א בר"י.

אולם הדבר יובן לאור הסברנו לעיל. הציץ הוא אמנם בעל קדושה עליונה – בחפצא, אך מצוי בו גם ייחוד הכהן הגדול כולו לעבודת הקודש.²⁰ הפן הראשון של הקדושה בחפצא בא לידי ביטוי בכתיבת שמו של הקב"ה למעלה, ואילו ייחוד הכהן – בגברא, בא לידי ביטוי בקריאת בני האדם, דהיינו בשורה אחת שכתוב בה שהכהן מוקדש כולו לה'.

בגלל קיומו של הפן השני, ציץ שנכתב בשורה אחת כשר אף לשיטת ת"ק. על כן, לפעמים כאשר ראו צורך לחזק את הפן השני ולהדגיש את תפקיד הכהן, כתבו את הציץ בשורה אחת.²¹ מכאן שהפעמים שבהם כתבו בשורה אחת לא היו בטעות אלא הדבר נעשה מתוך כוונה. כדברים האלה נמצא בכתי"ק של מרן הראי"ה קוק זצ"ל בבירור ההלכה שכתב לסוגיא הנ"ל במסכת סוכה, וזו לשונו:

ולפעמים היו מוצאים איזה הכרח לצאת ידי חובה במה שהוא כשר בדיעבד על כל פנים, והיו כותבים כסדר קודש לה' בשיטה אחת.²²

ז.

כפי שהסברנו לעיל, תקנת החכמים שלפיה על האדם למשמש בתפילין לא נתקנה בציץ. אמנם ישנו דמיון בין התפילין לציץ, אך אופי הקדושה שבהם שונה. התפילין

19 והלא בלשון הרמב"ם משמע שזהו רק בדיעבד (ראה בכס"מ שם), וכן ברור מדבריו של ת"ק שיש לכתוב בשורה אחת.

20 הפן הנ"ל מצוי בדברי בעל ספר החינוך (מצווה צ"ט), המבאר שכל בגדי הכהונה מיוחדים את לובשיהם לעבודת הקודש כמו התפילין. וזה לשונו: "והשליח המכפר צריך להתפיש את כל מחשבתו וכוונתו אל העבודה, על כן ראוי ללבוש בגדים מיוחדים אליה, שכשיסתכל בכל מקום שבגופו מיד יהיה נזכר ומתעורר בלבו לפני מי הוא עובד, וזה כעין תפילין שנצטוו הכל להניח בקצת הגוף שיהיה לזכרון מחשבת הכשר".

21 ההבנה ששתי הבחינות מצויות בציץ שכן כבר התורה אפשרה לכתוב את הציץ כשתי השיטות מצויה בדברי האור החיים הקדוש שדייק כך מהפסוק (שמות כ"ח, לו). וזו לשונו: "קודש לה' – משמע שכל מציאות שיכתוב קודש לה' כשר, ומה שאמרו בגמרא שהיה כתוב שני שיטין יו"ד ה"א למעלה קודש למ"ד למטה לא לעיכובא, ולזה תמצא שם שאמר ר' אליעזר ב"ר יוסי אני ראיתיו ברומי כתוב עליו קודש לה' בשיטה אחת וגו', הרי שאין הדבר מעכב ואפילו לת"ק אינו מעכב. ובזה לא יקשה בעיניך פסק רמב"ם פרק ט' מהלכות כלי המקדש יעוין שם".

22 הדברים מודפסים בסוף בירור ההלכה שנכתב על ידי רבני מכון "הלכה ברורה" למסכת סוכה.

באים לרומם את המניח אותם ועל כן אל לו לאדם להסיח דעתו מהם. בניגוד לכך, קדושת הציץ באה ממציאיות שמעל לאדם – מצד החפצא של הציץ. לפיכך אין על הכהן חובה לא לשכוח שהציץ בראשו אלא רק נדרש ממנו להתרכז בעבודה ולא לסור מן הקדושה.

התפילין והציץ – קדושת הגברא וקדושת החפצא, שתי קדושות המשלימות זו את זו, באו יחד ודרו בכפיפה אחת אצל הכהן הגדול. שילוב זה נעשה באופן שלא תהיה חציצה בין המצנפת לראשו של הכהן כמתואר בגמרא (זבחים יט.):

תנא: שערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח תפילין.

מן הדברים הללו משמע שהתפילין נחשבות לחלק ממערכת הציץ ועל כן אינן חוצצות תחת פתילי התכלת של הציץ.²³

יהי רצון שבמהרה נזכה לגדולת ישראל, הבאה בתפילין של ראש כדברי הגמרא בברכות²⁴ שתתגלה עם הציץ המוריד את קדושת "קודש לה" לעם ישראל: "קודש ישראל לה" (ירמיה ב', ג'). כל זאת על ידי הכהן הגדול המעוטר בתפילין ובציץ הקודש, ומקשר בדרך זו בין הקדושה העליונה לבין ישראל.

23 תוס' שם ד"ה "תפילין" וברש"י שם בראש ע"ב, וכן משמע ברמב"ם בהל' כלי המקדש פ"י ה"ו, ועי"ש בכסף משנה.

24 "ז'ראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך", ותניא רבי אליעזר הגדול אומר אלו תפילין שבראש" (ברכות ו.).